

MIJO LONČARIĆ, VESNA ZEČEVIĆ
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
HR-10 000 Zagreb
mloncar@ihji.hr

ŠTOKAVSKO-KAJKAVSKI ODNOSI

Prikazuju se dvije vrste štokavsko-kajkavskih odnosa: a) prirodni jezični, dijalektni razvoj u prostoru i vremenu, b) sekundarni kontakt bliskosrodnih idioma. Kod prvoga odnosa pretpostavljaju se stare štokavsko-kajkavske izoglose u Slavoniji, zatim na štokavsko-kajkavsko-čakavskoj tromedi, kao i teritorijalni razmještaj pojedinih idioma i njihovih granica. Sekundarni kontakt obuhvaća granični kontakt i arealni kontakt. U oba je slučaja riječ o kontaktu govora kajkavskoga narječja s novoštokavskim govovima.

Štokavsko-kajkavski odnosi dviju su vrsta:

- a) prirodni jezični, dijalektni razvoj u prostoru i vremenu,
- b) sekundarni kontakt bliskosrodnih idioma.

Sekundarni kontakt obuhvaća različite situacije, u kojima dolazi do promjena u njihovim organskim strukturama, a razlozi su tim kontaktima bili izvanjezične naravi.

Pri razmatranju sekundarnih kontakata srodnih jezičnih idioma i njihove interferencije potrebno je apstrahirati, koliko je to moguće, one značajke koje su im genetski zajedničke. Po tome se razlikuju:

1. organski prijelazni govori, koje treba tako i zvati: *prijelazni govori*, i
2. govori nastali sekundarnom interferencijom, koji se mogu zvati *miješani govori* (Lončarić 1985b, 1996).

a) Prirodni jezični, dijalektni razvoj u prostoru i vremenu

U srednjovjekovnoj Slavoniji postojao je postupan prijelaz kajkavskoga narječja, kao dijela srednjojužnoslavenskoga jezičnoga dijasistema, u štokavsko narječje, upravo u tzv. staru zapadnu štokavštinu. Polazište je pretpostavka o pet osnovnih protojedinica srednjojužnoslavenskoga dijasistema, po kojem su

istočna i zapadna štokavština dvije od tih jedinica. Treba pretpostaviti da je i sjeverno od hrvatske Slavonije, sjeverno od Drave, u Slovinju, Panonskoj nizini, prije dolaska Mađara postojao sličan prijelaz. Sjeverno od kajkavštine bio je ili kajkavski protodijalekt ili protonarječje, šesto – najbližije kajkavštini, koje je išlo na sjever, najmanje do visine Balatona, otkud su bili dalje na sjever prijelazni kajkavsko-(srednjo)slovački idiomi. Srednjoslovački i danas ima mnoge južnoslavenske crte. Istočno od toga protoidioma bio je zapadnoštokavski, ovdje šćakavski protodijalekt ili protoidiom najbližiji njemu, koji je također na sjeveru prelazio u prijelazni štokavsko-slovački protoidiom. Tim jedinicama nalazimo samo tragove, nakon što su Mađari krajem IX. st. prekinuli panonski jezični kontinuum, koji je i etnički imao isto ime: *slovenski* (za Slovačku, Sloveniju i srednjovjekovnu hrvatsku Slavoniju – *slovenski orsag*).

U Slavoniji su prethodnu dijalektnu sliku izmijenile migracije dolaskom Turaka, ratovima s njima i njihovim odlaskom. Kajkavština je u Slavoniji najviše izgubila na teritoriju. Vjerojatno je slično bilo i u Pokuplju i Gorskom kotaru, koji su sigurno bili kajkavskiji nego danas, iako je tamo bilo manje opsežnijega iseljavanja i doseljavanja.

b) Sekundarni kontakt bliskosrodnih idioma

Na zemljište koje su u Slavoniji napustili kajkavci, posebno u Posavini, naseljavali su se s jugoistoka novoštokavci, nosioci istočne štokavštine, idioma koji se od kajkavštine razlikuje više nego šćakavština, u koju je kajkavština prelazila prije migracija. Naravno, šćakavština je na svojoj drugoj strani isto tako bila bliska istočnoj štokavštini, jer je prelazila u nju, kao što je na zapadu prelazila u kajkavštinu. Zbog te bliskosti s istočnom štokavštinom teško je danas katkad utvrditi što je u današnjim nenovoštokavskim slavonskim govorima stara slavonska crta, slavonizam, a što se razvilo pod utjecajem istočne štokavštine, kao rezultat istočnoštokavsko-zapadnoštokavske interferencije, njihova sekundarnoga kontakta i uzajamnoga posuđivanja.

Posebno zanimljiv oblik prirodnoga jezičnoga dijalektnoga razvoja, s jedne strane, te sekundarnoga kontakta, s druge strane, predstavlja šire karlovačko područje, na kojem se nalazi štokavsko-kajkavsko-ćakavska tromeđa, barem danas. Vjerojatno je ta tromeđa ranije bila istočnije i južnije, ali su je migracije s istoka i s juga pomaknule na sjever i zapad, kao što su zatamnile raniju dijalektnu sliku. Na primjer, u pokupsko Prilišće bilo je doseljavanja s južne strane Velebita (iz Muškovaca kod Obrovca).

S obzirom na vrstu, odnosno intenzitet kontakata između štokavskih i kajkavskih govora mogu se danas razlikovati tri vrste govora.

Prvu skupinu čine oni govori između kojih je kontakt ostvarivan u najvećem opsegu, a to je onda kada su u istom mjestu, još bolje, ako su i u istom zaseoku bili pomiješani štokavci i kajkavci.

Ti bi se govori mogli podijeliti također u dvije podskupine, i to prema tomu govore li štokavski samo Srbi ili i Hrvati. To je važno zbog toga što između Srba i Hrvata neki kontakti, zbog vjere, nisu postojali, odnosno nisu bili intenzivni, npr. ženidbene veze. Za prvo primjer može biti Osek (ispod Kalnika), a za drugo Reka (kod Koprivnice).

Druga bi skupina štokavskih govora bila ona gdje štokavski govori nemaju kontakt u istome mjestu, već imaju kontakt s kajkavštinom iz susjednoga mjesta. Tih je govora najviše.

Treći govori nemaju kontakt s kajkavštinom, točnije nemaju bliži kontakt. To su neki govori u južnom potkalničkom kraju, zatim govori istočno od Bjelovara, kakav je npr. i govor Velikoga Grđevca.

S obzirom na količinu kajkavskoga utjecaja, moglo bi se govoriti o četiri, odnosno pet stupnjeva i o toliko skupina govora.

Na prvom stupnju posuđuju se pojedinačni leksemi i obično fonem *ʒ*. Čini nam se da su svi štokavski govori ovoga područja zahvaćeni tim stupnjem, a ako nisu, onda ih je malo.

Na drugom stupnju izjednačuju se palatalne afrikate, ako to nije drugoga porijekla, javlja se *x*, otvoreno ili zatvoreno *e*, preuzima se supin, ponovno se uspostavljaju ispali vokali, npr. *-i* u infinitivu. Sve te pojave nisu zastupljene u svim govorima koje bismo mogli svrstati u tu skupinu. Ako su zastupljene sve, ili većina njih, već se može govoriti o višem, trećem stupnju utjecaja. U drugu skupinu išli bi štokavski govori Reke, Plavšince (koprivnički kraj), Bosiljeva (kraj Čazme), Žabna (kod Križevaca). Trećim stupnjem bili bi zahvaćeni govori Turnašice, Vukosavljevice i Koritne (virovitički kraj).

Četvrti bi stupanj bio stanje kada ne možemo odrediti je li govor štokavski ili već kajkavski, možemo ga smatrati štokavsko-kajkavskim, odnosno kajkavsko-štokavskim govorom. Naravno, teško je tu reći je li govor bio u početku štokavski ili kajkavski ili je u početku bila riječ o dva govora, štokavskom i kajkavskom u istom mjestu, od kojih je onda nastala takva mješavina. Takvi su govori, barem u nekih govornika, Križevačkoga Ivanca i Velikoga Trojstva. U nekih govornika tih mjesta jača je kajkavska, a u nekih štokavska komponenta. Naročito to vrijedi za Veliko Trojstvo.

Uvjetno bismo mogli govoriti i o petom stupnju kajkavskoga utjecaja na štokavske govore, a to bi bio stupanj kada je štokavski govor postao kajkavski. Naime, s dosta vjerojatnosti možemo to pretpostaviti za kajkavski govor Oseka.

Navođeni su primjeri s kalničko-bilogorskoga područja, a može im se dodati i moslavački čazmanski štokavski otok, gdje se formirao poseban tip ijekavske novoštokavštine. On ima jedne osobine zajedničke s jednim novoštokavskim ijekavskim govorima, a druge s drugima, ali nigdje ne nalazimo baš takav inventar ili distribuciju. Dakle, ti se govori ne izdvajaju nekom svojom posebnom crtom, već ukupnošću osobina. U nekima od njih ima znatnih kajkavskih utjecaja, tako da se može govoriti o štokavsko-kajkavskim govorima.

Sekundarni kontakt obuhvaća također granični kontakt u slučaju govora Hrvatskoga Sela i arealni kontakt u slučaju govora Čazme. U oba je slučaja riječ o kontaktu govora kajkavskoga narječja s novoštokavskim govorima.

Govor Hrvatskoga Sela kajkavska je oaza na Baniji okružena novoštokavcima, a u Čazmi kajkavci i štokavci imaju zajedničku komunikacijsku sredinu, u kojoj se mijenja fizionomija i jednih i drugih, razvijajući miješani sustav kao organski idiom cijele zajednice, s integriranim elementima iz govora koji su u kontaktu.

U govoru Hrvatskoga Sela razlikuju se jezični elementi koji upućuju na dvoje: prvo, na genetsku srodnost govora Hrvatskoga Sela s turopoljskim kajkavskim govorima i na tipološku srodnost govora Hrvatskoga Sela sa susjednim štokavcima, i drugo, oni koji upućuju na genetsku srodnost dvaju dijalekata (kajkavskog i štokavskog) unutar istoga jezika. S obzirom na malobrojnost stanovnika kajkavske oaze, jezični se utjecaji kontakta s novoštokavcima očituju uglavnom samo u govoru oaze, a ne i u govoru štokavskih govornika.

Čazma se, pak, zemljopisno nalazi na rubu kajkavskoga područja, prema povećoj štokavskoj oazi koju čini dvadesetak sela na potezu od Ivanić-Grada do Čazme. Granični položaj Čazme i njezina govora između štokavskih i kajkavskih govora treba shvatiti kao jedan tip govora od kojega se prema istoku, sjeveroistoku, jugu i jugoistoku nastavljaju govori s jačom kajkavskom bazom, a sa sjeverozapadne i zapadne strane govori s jačom štokavskom bazom. Na terenu to čini mozaik od istih elemenata različito strukturiranih govora.

Prema povijesnim izvorima, a to potvrđuju i današnje njihove jezične osobine, govornici su istočnohercegovačkoga dijalekta bili srpski doseljenici iz južnih i istočnih krajeva, kasnije i iz Like. Hrvati su donijeli i ijekavsko-šćakavski dijalekt iz Bosne. Sigurno na virovitičko područje, a vjerojatno i u Moslavinu. Govornici slavonskoga dijalekta, Hrvati-Šokci (kako se sami nazivaju), iako uvijek nisu morali biti u manjini, pod jakim su utjecajem govora srpskih, manje hrvatskih, doseljenika počeli govoriti ijekavski i s novom akcentuacijom, ali je i u govor novoštokavaca u novoj sredini ulazilo i ušlo dosta elemenata slavonskoga dijalekta, a u oba se govora osjeća utjecaj kajkavaca. Zbog takva koegzistiranja različitih idioma u zajedničkoj komunikacijskoj sredini, ovdje je riječ o tipu arealnoga kontakta, jer su se stoljećima prožimali različiti sustavi,

čije su se strukture uzajamno mijenjale, a taj proces traje i dalje. Navedenim stanovnicima toga područja pridružili su se naseljenici iz različitih krajeva (Hrvatsko zagorje, Lika, Gorski kotar, Bosna), koji su naseljavali i još uvijek naseljavaju moslavačko područje.

Za današnji bi se govor i pravoslavni i katolika u selima spomenute štokavske oaze, s tako mozaično strukturiranim stanovništvom, moglo reći da imaju jedan zajednički novoštokavski idiom, koji s jedne strane karakteriziraju zajedničke dijelektatske osobine i, s druge strane, osobine koje su drukčije u pravoslavni i katolika. Nas ovdje zanimaju njihove zajedničke osobine, koje su po svojoj naravi ili sustavu imanentne ili su kontaktnoga porijekla, bez obzira na to jesu li one rezultat kajkavskoga utjecaja u govoru i katolika i pravoslavni ili su rezultat uzajamnoga djelovanja njihovih organskih idioma. Navest ćemo neke od njihovih važnijih zajedničkih osobina:

- dva para afrikata ($c - ʒ$, $c - ʒ̣$)
- nepostojanje suglasnika x (*lād, vř, krřv, kŭjna*)
- redukcija vokala i (*lišca, gōdna, bránt, nōst*)
- $ǰ$ (< sekundarnoga *dj*, u skupu *dje* < *dě*) u nekim, uvijek istim leksemima (*ǰe, gǰe, viǰet* prema *djever, djěvojka*)
- $č̣$ (< *tj*) u glagolu *htjeti* (*četi, čio, čela*)
- zamjenjivanje suglasnika u nekim suglasničkim skupovima (*glieto, mēkla, gúvno*)
- pojednostavljivanje početnih suglasničkih skupova (*šēnca, tīca, čēr, lās, lākno*)
- gubitak zanaglasnih dužina
- u pluralu sinkretizam DLI na *-ma, -am* (*zŭbma, vŭvma; žēnam, rŭkam*)
- G pl. pridjevsko-zamjeničke deklinacije na *-ije/-ija/-iju* (*tīje, svākija, drŭgiju*)
- pridjev radni na *-o* (< *-ao, -eo, -uo*) (*īmo, čīto, ŭzo, dāvo*)
- upitno-odnosna zamjenica *štā*, neodređena *něšta*
- ijekavski refleks jata i novoštokavska akcentuacija.

U govoru Hrvata osjeća se jači kajkavski utjecaj pa se može pretpostaviti da su sljedeće osobine, ako ih nisu donijeli sa sobom, kajkavizmi u njihovu govoru, dok ih pravoslavni govornici nemaju. To su:

- protetsko *v* (*vŭlar, vŭvo*)
- suglasnički skupovi *pj, bj, vj* (*snōpje, grōbje, dŭvji*)
- skup *šč̣* (< *stj=skj*) (*rodiliščē, proščenje*)
- 3. l. prez. češće ima nastavak *-iju, -iju* nego *-e, -u* (*jědeju, vŭćeju, držiju, pŭstiju*)
- jedan futur koji se tvori skraćenim oblicima svršenoga prezenta glagola *biti* (*jā bum trla*)
- komparativ se tvori na kajkavski način: *jeftīneše, sprētneše*.

Rezultate i tendencije štokavsko-kajkavske interferencije zabilježio je već Milan Rešetar u svom radu “Der štokavische Dialekt”, u odjeljku o štokavsko-kajkavskim miješanim govorima. Njegovi primjeri pokazuju da u pretežno štokavskim selima ima kajkavizama na sve tri jezične razine: fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj, što samo govori o jakom isprepletanju supostojećih sustava na tom području.

Govornici Čazme danas se osjećaju štokavcima, dok ih štokavska, upravo štokavska okolina još uvijek smatra kajkavcima. U svakom slučaju, riječ je o miješanom idiomu, u kojem mnogi sadržaji imaju dubletne mogućnosti izraza.

Poseban je slučaj interferencije u gradovima, utjecaj kajkavštine na štokavštinu, u prvom redu u Zagrebu. Međutim, kad se govori o “zagrebačkoj štokavštini” obično se misli na zagrebački razgovorni standardni jezik, njegovu zagrebačku varijantu. Međutim, uz zagrebački standardni razgovorni idiom postoji i stvarana zagrebačka štokavština, tj. idiomi rođenih štokavaca, raznih novo- i staroštokavskih dijalektnih tipova i govora, koji u Zagrebu primaju neke osobine kajkavštine, urbane – starozagrebačke i ruralne. Dobar je primjer za to jedna naglasna značajka, jer se odnosi i na zagrebački standardni razgovorni idiom (“zagrebačku štokavštinu”) i na zagrebačku štokavštinu. Govornici novoštokavci u čijem je rodnom govoru naglasak tipa *zàpîtam*, često u Zagrebu govore *zapîtam*.

Literatura:

Ostala literatura može se naći u radovima *Lončarić* 1996, *Zečević* 2000, *Lisac* 2003.

BRABEC, IVAN 1965. Govor Virovitice i okolice, *Ljetopis JAZU*, 70 (1965), 391–394.

BROZOVIĆ, DALIBOR 1963. O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata, *Filologija* IV, 45–55.

BROZOVIĆ, DALIBOR 1970. Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog područja, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru VIII* (V), 5–32.

FILIPOVIĆ, RUDOLF 1986. *Teorija jezika u kontaktu i uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb.

FINKA, BOŽIDAR; ŠOJAT, ANTUN 1973. Karlovački govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3, 77–150.

HAMM, JOSIP 1934. *Matija Petar Katančić, njegova djela i njegov dijalekt* (dizertacija, rukopis), Zagreb.

HRASTE, MATE 1958. Značaj zapadnog štokavskog govora za istoriju i dijalektologiju srpskohrvatskog jezika, *fužnoslovenski filolog*, XXIII, 77–81.

- IVIĆ, PAVLE 1958. *Die serbokroatischen Dialekte*, Gravenhage.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1913. Današnji posavski govor, *Rad Jugoslavenske akademije*, 196: 123–254; 197: 9–138.
- KOLENIĆ, LJILJANA 1983. *Dijalektološka karta Slavonije*, Zagreb (magistarski rad, rukopis).
- KRAJČOVIĆ, RUDOLF 1974. *Slovenčina a slovanské jazyky*, Praslovanská genéza slovenčiny, diel I, Bratislava.
- LISAC, JOSIP 2003. *Hrvatska dijalektologija 1*, Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja, Zagreb.
- LONČARIĆ, MIJO 1982. Sjevernomoslavački kajkavski govori s kartom sjeveroistočnih kajkavskih govora, *Rasprave Zavoda za jezik*, 6–7, 55–120.
- LONČARIĆ, MIJO 1985a. Toponimi u osvjetljivanju predmigracijskog jezičnog stanja u Slavoniji, *Zbornik referata i materijala V. jugoslovenske onomastičke konferencije*, Sarajevo, 95–101.
- LONČARIĆ, MIJO 1985b. Kalničko-bilogorska štokavština, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7/1, 133–150.
- LONČARIĆ, MIJO 1996. *Kajkavsko narječje*, Zagreb.
- LONČARIĆ, MIJO; FINKA, BOŽIDAR 1986. Govor virovitičkog kraja, *Virovitički zbornik 1234–1984*, Virovitica, 329–338.
- MOGUŠ, MILAN 1977. *Čakavsko narječje*, Fonologija, Zagreb.
- MOGUŠ, MILAN 1981. Još o čakavsko-štokavskoj razmеди, *Odjek* 4, 19. Sarajevo.
- PAVIČIĆ, STJEPAN 1920. O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 222, 194–269.
- POPOVIĆ, IVAN 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.
- REŠETAR, MILAN 1907. *Der štokavische Dialekt*, Wien.
- SEKEREŠ, STJEPAN 1974/5. Govor slavonske Podravine, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 17/2: 125–131; 18/1: 185–221.
- SEKEREŠ, STJEPAN 1975/6. Govor Virovitice i okolice, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 18/2: 151–202; 19/1: 93–113.
- SEKEREŠ, STJEPAN 1982. Govori s nezamijenjenim jatom u našičkom kraju, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 497–502.
- ŠOJAT, ANTUN 1998. Današnji gradski zagrebački razgovorni jezik – kajkavski i štokavski, *Zagrebački kaj – govor grada i prigradskih naselja*, Zagreb, 61–82.
- ŠOJAT, ANTUN v. FINKA
- ZEČEVIĆ, VESNA 1975. Oglad kajkavsko-štokavskog dijalekatskog kontakta, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 368, 173–250.

ZEČEVIĆ, VESNA 1985. Kajkavsko-štokavska Čazma, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7/1, 297–316.

ZEČEVIĆ, VESNA 1988. Kajkavski ikavci s gledišta jezičnoga kontakta, *Rasprave Zavoda za jezik*, 14, 217–231.

ZEČEVIĆ, VESNA 2000. *Hrvatski dijalekti u kontaktu*, Zagreb.

Štokavian-Kaikavian correlations

Abstract

This paper discusses two types of Štokavian-Kaikavian correlations:

- a) natural linguistic, dialectal development in time and space,
- b) secondary contact of closely related idioms.

The first type implies the old Štokavian-Kaikavian isoglosses found in Slavonia and Štokavian-Kaikavian-Čakavian tri-border region, and territorial distribution of particular idioms and their boundaries.

The secondary contact encompasses, among others, borderline contact in the case of the Hrvatsko Selo idiom and areal contact in the case of the Čazma idiom. Both cases display a contact between Kaikavian and Neo-Štokavian idioms. Mutual influences are presented.

Ključne riječi: hrvatska dijalektologija, štokavski dijalekti, kajkavski dijalekti, jezični kontakt

Key words: Croatian dialectology Štokavian dialects, Kaikavian dialects, language contacts